کاظم مدیر شانه‌چی

رسالهٔ وصایای شیخ حرّ عاملی

وصایا و مواعظ :

اصل معنای وصیت ، اتصال‌است . و بهمین لحاظ جریده‌های نخل را وصیت و وصاة نامند[1] وازهمین ماده‌است (واصی) بمعنی روئیدنی بهم‌پیوسته و دراصطلاح گاهی بمعنی موعظه استعمال میشود و زمانی بمعنی کار نیکی که برحسب تقاضای شخص ، در غیاب وی یا پس از وفاتش انجام دهند . منتهی در فقه اسلامی وصیت منحصراً در امور مالی که پس از فوت شخص باید انجام داد یا اعمالی که بعهدهٔ وصی‌تعلق‌میگیرد (وبوصیت عهدیه مسمی‌است) استعمال میشود . و معمولا فقهاء وصیت را به‌تملیك عین یا منفعت بعد از حیات شخص، تعریف‌کرده‌اند . درغیاث‌اللغه فرماید : وصیت، اندرزکردن عازم سفر یاشخصی قریب‌الموت دوست خودرا که بعد من چنان و چنین باید کرد) .

پیداست‌که اصطلاح مزبور نیز از همان معنی لغوی گرفته شده . منتهی باتصرف مختصری در معنی کلمه . زیرا اندرزی که متوجه شخص میشود یا مالی که بوی حسب‌الوصیه میرسد رشتهٔ اتصالی‌است از وصیت‌کننده بکسی که بوی وصیت شده‌است . در مجمع‌البحرین آمده : الوصیة فعیلة من (وصی — یصی) اذاوصل‌الشیء بغیره . لأن‌الموصی یوصل تصرفه بعدالموت بما قبله .

۱ــ لسان‌العرب، قاموس .

باید توجه داشت که کلمهٔ وصیت و مشتقات آن در لغت عرب جز در موارد نیکی وکارهای پسندیده استعمال نمیشود . مثلاً گفته نمیشود فلانی وصیت کرده که فرزندش‌را ازارث محروم کنند (جز درموردیکه فرزند بعقیدهٔ وی استحقاق و شایستگی بهره از ماترك را نداشته باشد) بلکه معمولاً میگویند وصیت نموده که بفرزندش علاوه برسهم‌الارث هزینهٔ تحصیلی پرداخت گردد .

راغب اصفهانی که در (مفردات‌القرآن) بدقائق لفات نظر داشته باتوجه باستعمال وصیت در پند و اندرز و نیز در امور مالی ، آندورا باهم خلط‌نموده و گوید : الوصیة، التقدم الی‌الغیر بما یعمل‌مقترناً بوعظ . من‌قولهم ارض‌واصیة، متصلة‌النبات) .

ولی دانستیم که وصیت برحسب استقراء ، در مورد امور خیر استعمال میشود . بنابراین اعمالی که متعلق وصیت است میبایست از امور مستحسنه بوده و جنبهٔ خیرات و مبرات داشته باشد . و بالحاظ این جنبه لزومی ندارد که مقترن بوعظ و اندرز باشد .

آری توصیهٔ بوعظ و اندرز خود نحوهٔ دیگری از وصیت‌است و حتی استعمال وعظ و اندرز از آن لحاظ‌است که مواعظ بهترین امر خیری‌است که از شخص بدیگری میرسد .

در قرآن مجید وصیت بهردو معنی (معنی موعظه و معنی تملیك بعد از ممات) استعمال شده‌است . منتهی در جائیکه بمعنی موعظه آمده از باب تفعیل استعمال شده : ولقد وصینا اللذین اوتواالکتاب من قبلکم وایاکم ان‌اتقواالله (سورهٔ نساء) . شرع لکم من‌الدین ماوصی به‌نوحاً واللذی اوحینا الیك(شوری). ذلکم وصاکم به‌لعلکم تتقون (انعام) . ووصیناالانسان بوالدیه احساناً (احقاف) ...

در موارد وصیت مالی باب افعال مانند : یوصیکم‌الله فی‌اولادکم للذکر مثل حظ‌الأنثیین (سورهٔ نساء) و نیز باب ثلاثی مجرد بکار رفته : کتب علیکم اذا حضر احدکم ان ترك خیراً الوصیة للوالدین والاقربین (سورهٔ بقره) .

ولی علمای لغت باب تفعیل و افعال را در موارد مالی و مواعظ هردو

استعمال نموده‌اند .

* * *

موعظه و اندرز در قرآن کریم چه از لسان انبیـای سلف و چه بعنوان خطاب الهی زیاد آمده و حتی تواصی در شمار ایمان و عمل صالح ذکر گردیده و فقدان آنرا خسران دانسته : والعصر ، ان‌الانسان لفی خسر ، الاالذین آمنوا و عملوالصالحات وتواصوا بالحق وتواصوا بالصبر (سورهٔ عصر) .

مهمتر اینکه در قرآن از پیغمبران بمنذر و نذیر تعبیر شده : انما انت منذر (سورهٔ نازعات ، سورهٔ رعد) . نزل به‌الروح الامین لتکـون من‌المنذرین (شعراء) . ولقد ارسلنا فیهم منذرین (صافات) . ان هو الا نذیر مبین (اعراف) وحتی کلمهٔ نذیر و مشتقات آن بیش از صد موضع در قرآن یاد شده‌است . بلکه در بعضی آیات کریمه ، سبب ارسال رسل‌را منحصراً تبشیر و انذار قرار داده : وما نرسل‌المرسلین الا مبشرین و منذرین (انعام) .

بنابراین میتوان خلاصه کرد که پند و اندرز چه بصورت انذار و چه بگونهٔ وعظ وچه‌بنحوهٔ وصیت باشد، وظیفهٔ رهبران اجتماع انسانهااست . خوشبختانه درکتب آسمانی و مخصوصاً قرآن و نیز در احادیث مأثوره و کلمات حکما و دانشمندان و عرفاء و شعراء ، ذخائر نفیسی در اختیار ماست که بقول شیخ اجل ، سعدی شیرازی :

چاه است و راه و دیدهٔ بینای و آفتاب
تـا آدمی نگاه کند پیش پـای خویش

لیهلك من هلك عن بینة ویحیی من حی عن بینة .

من آنچه شرط بلاغ‌است باتو میگویم
تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال

* * *

علمای اسلامی که جانشین انبیـاءاند به‌پیروی از مکتب وحی ، وظیفهٔ خودرا در زمینهٔ ارشاد و انذار قوم بنحو احسن ایفاء نموده و از صدر اسلام ،

رجالی را میشناسیم که تمام یا قسمت مهمی از عمر شریف خویش را در وعظ و تذکرِ خلق بسر آورده‌اند و نیز در تألیفات خود چه باستقلال (بعنوان کتب اخلاق یا سیر و سلوك) و چه بعنوان جمع‌آوری احادیث صادره از مخازن نبوت و ولایت و چه بگونه رسالات وجیزه یا فصولی از کتاب خویش و چه در قالب حکایات و قصص منظوم و منثور ، قافلهٔ گمشدهٔ بشریت را براه راست هدایت فرموده‌اند .

اینك گوهری از این گنجینهٔ پرارج را که خوش‌بختانه فراوان در کُنج کتابخانه‌ها یافت میشود ره‌آورد سفر در گلزار کتب به‌پژوهندگان راه فضیلت تقدیم میدارد باشد که رفیق شفیقی در سلوك طریقت و طریق حقیقت باشد که گفته‌اند الرفیق ثم‌الطریق .

این دسته‌گل دماغ‌پرور اثر خوشه‌چین خرمن فیض ولایت عالم جلیل و محدث نبیل دربار سرکار فیض آثار رضوی اعنی شیخ حر عاملی است که بقصد استناره از مشکوة ولوی سلطان سریر ارتضاء از جبل عامل بطوس مهاجرت فرمود و در مجاورت حرم شمس‌الشموس اقامت گزید و سرانجام سر بر این آستـــان نهاد و قضارا مرقدش مقابل بقعهٔ منورهٔ رضوی ، جائی‌که همه روبقبلهٔ حقیقت کنند قرار گرفت[۲].

بسم‌الله‌الرحمن‌الرحیم

الحمد لله علی جزیل نواله والصلوة والسلام علی محمد وآله . و بعد فهذه وصیة لطیفة و موعظة شریفة ونصایح نافعة وفوائد جامعة الفها الفقیر محمدبن الحسن الحر لولده محمدرضا الحر عند فراقه اياه متوجهاً الی زیارة حجج‌الله علیهم‌السلام وفقه‌الله لمراضیه وجعل مستقبله خیراً من ماضیه .

۲ــ شرح مفصل شیخ را درمزارات خراسان، نوشتهٔ این‌فقیر به‌بینید .

فينبغی له بل يجب عليه تدبر معانيها والعمل بما فيها فكلها مما يهدی اليه صحيح العقل ويدل عليه صريح النقل. فاقول اوصيك ايها الولد السعيد وفقك الله: اولا بالاخلاص فی جميع العبادات وافضلها واهمها طلب العلم وتعلمه وتعليمه. فينبغی ان يكون قصدك بجميع تلك الاقسام رضاء الله والتقرب اليه وطاعته وامتثال امره. واياك والرياء فانه شرك بالله فلاتقصد لشیء من ذلك رضا احد من الناس ولا تحصيل شیء من النفع الدنيوی وتفكر فی قوله تعالى «من كان يريد حرث الآخرة نزد له فی حرثه ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها وما له فی الآخرة من نصيب».

واعلم ان الناس لاخير فيهم يعتدبه فاقبل بقلبك على الله «فقد روی» من اصلح مابينه وبين الله اصلح الله مابينه وبين الناس و«من اصلح» سريرته اصلح الله علانيته و «من خاف الله» اخاف الله منه كل شیء و «من لم يخف» الله اخافه الله من كل شیء والاحاديث فی مدح الاخلاص و ذم الرياء اكثر من ان تحصى و«دلالة» العقل والاعتبار مؤيدة لتلك الاخبار.

وثانيا ببذل الجهد فی انواع العبادات من تعلم العلوم الشرعية وتعليمها وكثرة المطالعة والحفظ والتفهم ومذاكرة العلماء ومجالستهم وسؤالهم «والمواظبة» على الصلوات (ظ) الواجبة فی اول اوقاتها والمندوبة من النوافل المرتبة وغيرها وخصوصا صلوة الليل وصلوة جعفر وتلاوة القرآن وكثرة الدعاء وذكر الله من التهليل والتحميد والتسبيح والتكبير والاستغفار والصلوة على محمد وآله والتوبة والصوم الواجب «والمندوب والتصدق واطعام الطعام» وسقی الماء والزيارات وعيادة المرضی وتشييع الجنايز وزيارة المؤمنين وقضاء حوائجهم وادخال السرور عليهم «وفعل المعروف وجهاد» النفس ومنعها من المحرمات والمكروهات وتضييع الاوقات وامرها بصرف جميع الحركات والسكنات الى انواع العلم والعبادات.

وثالثا «بالاعتناء» والاهتمام بالعلوم النافعة المأمور بها وهو النحو والصرف والمعانی والبيان واللغة والفقه والحديث والتفسير فعليك بتعلمها وتعليمها

ومطالعة كتبها وحفظ مسائلها وقواعدها فانها تشتمل على جميع مايحتاج اليه من المطالب الدينية. واكثر العلوم المشهورة سوى ماذكر من المستحدثات والمخترعات وما وصل فى زمان المأمون الى المسلمين من علوم الحكماء والفلاسفة المتقدمين .

وفى العلوم السابقة خصوصاً علم الحديث مايغنى عنها بل هو اوثق منها فقد اشتملت اخبار الائمة الاطهار عليهم السلم على جميع مايحتاج اليه الناس . بل على مايزيد على قدر الحاجة والكفاية من الادلة العقلية والنقلية والمطالب الدينية والدنيوية .

فعليك بكثرة تتبع كتب الحديث . وقد أجزت لك روايتها عنى بالطرق المعروفة . وقد ذكرت بعضها فى آخر وسائل الشيعة وباقيها فى كتب الرجال والاجازات .

وفى كتب العلوم المذكورة فوايد وادلة موافقة للاحاديث فهى مؤيدة لها فتصلح حجة ودليلاً الزامياً لاهل الباطل ولعل ذلك هو مطلب مؤلفيها منها لكن فيها شبهات وتمويهات وتدليسات وتلبيسات ينبغى بل يجب الحذر منها والاحتراز عنها .

ورابعاً بحسن العشرة للناس . فانه لابد من الاختلاط بجماعة كثيرين لان الانسان مدنى بالطبع لايمكن ان يعيش وحده . بل يحتاج الى مساعدين ومعاونين . فينبغى عشرتهم بحسن الخلق وحلاوة اللسان والاكرام والاحسان والعفو عن المسئى ومداراة الاشقياء وخدمة الصلحاء والعلماء وتوقير الشيوخ وتعظيم اهل الفضل ورحمة الصغار واداء الحقوق والمكافات على المعروف والشفقة على الجيران والاخوان. واجتنب سوء الخلق وخبث اللسان . فقد روى فى الحديث من خاف الناس لسانه فهو من اهل النار . وروى شر الناس من اكرمه الناس اتقاً شره .

وينبغى ان تحب للناس ما تحب لنفسك وتكره لهم ماتكره لنفسك وتكف الاذى عن الناس فلاتؤذهم بيدولانسان . ولتكن همتك فى المعروف والاحسان لافى الاذى والظلم والعدوان .

وخامساً بحفظ النفقة ومعرفة وجوه الانفاق . وليكن من غير اسراف ولاتقتير (ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا بتسطها كل البسط فتقعد ملوماً محسوراً) .

(والذين اذا انفقوا لم يسرفوا **ولم يقتروا** وكان بين ذلك قواماً) .

وينبغی التقدير والاقتصاد واجتناب التقتير والتبذير (فان المبذرين كانوا اخوان الشياطين. لينفق ذوسعة من سعته ومن قدر عليه رزقه فلينفق مما اتاه الله. لا يكلف الله نفساً الا ماآتاها . سيجعل الله بعد عسر يسراً) وفی الحديث ضمنت لمن اقتصد ان لايفتقر. والبخل شر من الاسراف.

وسادساً «بتدبر» العواقب فلاتفعل شيئاً بغير تأمل ولا تقل شيئا بغير فكر وتـدبر .

وعليك بالاستشارة والاستخارة عند الامور المهمة التی تخشی من عواقبها فمن لم يستشر يندم .

وعليك بالتوكل على الله. واياك والافراط فی الحذر فانه يدعوا الی الجبن . و فی الحديث قرنت الهيبة بالخيبة والحياء بالحرمان .

واصرف العزم والهمة الی الامور المهمة ففی الحديث: ما ضعف بدن عما قويت عليه النية. وروی من طلب شيئاً وجدّ وجد ومن قرع باباً ولجّ ولج . والافراط والتفريط فی كل شیء مذمومان. وخير الامور اوساطها .

وسابعاً بملازمة الاوراد والادعية المأثورة وكثرة مطالعة كتب العبادات والدعاء وحفظ اكثر الأدعية والمواظبة عليها خصوصاً الادعية المختصرة و سـاير ادعية الصباح والمساء وتعقيبات الصلوات وادعية المهمات ودفع المخاوف .

وينبغی الاعتناء والاهتمام بالدعاء فانه وسيلة عظيمة بل هو اقوی الوسايل الی حصول المطالب . فليطالب الانسان كل مايريده من الله . وليتوكل عليه وليثق به وليحسن ظنه بربه . فان ذلك انفع الاشياء .

وليغتنم الدعاء وطلب الحوايج العظمية والحقيرة من الله فی الاوقات الشريفة كشهر رمضان وليلة الجمعة ويومها ويوم الغدير وفی المشاهد المشرفة والمشاعر المعظمة . خصوصاً مشهد الحسين عليه السلام . فان الله عوضه من قتله ان جعل الشفاء فی تربته واجابة الدعاء تحت قبته والأئمة من ذريته وان لاتعدد ايام زايريه من اعمارهم .

وينبغى ان يكرر الانسان الطلب من الله والالحاح فى الدعاء فانه اقرب الى الاجابة .

وثامناً بالصبر على البلاء والرضا بالقضاء . فقد روى الصبر شجاعة . ولابد من انكشاف البلاء . والشدة لاتدوم (فان الله مع الصابرين) . ومدح الصبر وذم الجزع فى الاخبار متواتر .

و تاسعاً ببذل الجهد فى جهاد النفس ودفع وساوس الشيطان عنها وصرف الافكار الفاسدة والهموم الدنيوية عن القلب بقدر الامكان. والتوجه الى الآخرة ومهمات الدنيا الضرورية المامور بها شرعاً . فان جهاد النفس واجب (ان النفس لامادة بالسوء) فانها تميل الى البطالة والراحة وتضييع العمر والاشتغال بالشهوات الدنيوية واللذات البدنية والامور السخيفة الدنية . فيجب متابعة الشرع والعقل . ومخالفة الهوى والنفس ففى ذلك الفوز فى الدنيا والآخرة (وامامن خاف مقام ربه ونهى النفس عن الهوى فان الجنة هى المأوى) .

وعاشراً بصرف جميع الحركات والسكنات الى قصد القربة والعبادة . فتقصد بالاكل دفع ضرر الجوع وحفظ صحة البدن وتحصيل القوة للعلم والعبادة ونحو ذلك الشرب والنوم وساير الحركات والسكنات . فان الاعمال بالنيات . وعليك يابنى بالرجوع الى وصايا النبى والأئمة عليهم السلام لاولادهم واصحابهم والعمل بما فيها وفقك الله تعالى لذلك حرره محمد الحر .